

ПРОВІДНІ ЕТАПИ ДІЯЛЬНОСТІ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО ЩОДО ЗАПОЧАТКУВАННЯ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено засновнику національної вищої економічної освіти М. В. Довнар-Запольському (1867–1834 рр.). Автори висвітлюють чинники започаткування вищих економічних навчальних закладів в Україні та виокремлюють чотири етапи подвижницької діяльності М. В. Довнар-Запольського.

Постановка та обґрунтування актуальності теми

Відповідно до вимог державних документів України (Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта», Національна доктрина розвитку освіти), навчально-виховний процес у сучасній школі повинен здійснюватися в органічному поєднанні з національною історією, сприяти збереженню та збагаченню духовної і матеріальної культури українського народу. Важливого значення набуває переосмислення і об'єктивне висвітлення надбань історико-педагогічної науки, творче використання національного освітнього досвіду різних рівнів, сконцентрованих не лише у теоретичному, а й у практичному доробку видатних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого, зокрема М. В. Довнар-Запольського (1867–1834 рр.). Саме тому теоретична спадщина М. В. Довнар-Запольського заслуговує на детальне вивчення, науково-обґрунтовану оцінку і має стати не лише важливим джерелом збагачення теорії і практики сучасної освіти, а й основою переконаності в тому, що лише спільною працею сучасників, спираючись на багатий та плідний досвід наших попередників, можна побудувати соборну Українську державу.

Метою нашого дослідження стала подвижницька діяльність Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського як засновника вищої економічної освіти в Україні.

Ступінь дослідженості проблеми та аналіз літератури

Неординарна постать професора, завідувача кафедри історії Київського університету, засновника національної вищої економічної освіти М. В. Довнар-Запольського довгі роки замовчувалась. У радянській історіографії його згадували переважно у критичному плані, як історика ліберально-буржуазного напрямку та людину, яка

займалася не своєю справою. Лише у 90-х рр. ХХ ст. з'являються перші статті, присвячені дослідженню багатогранної спадщини вченого. Так, С. І. Михальченко вивчав наукові досягнення М. В. Довнар-Запольського у галузі історії. Відомості про громадську і політичну діяльність М. В. Довнар-Запольського містяться у працях І. Матяш, І. Верба та В. Федосов зверталися до питань історіографії творчості вченого. Деяким аспектам діяльності М. В. Довнар-Запольського як керівника Київського комерційного інституту присвячено дослідження А. Киштимова, Л. Медвідь, Л. Рінгіс.

Виклад основного матеріалу

На початку ХХ ст. спеціальних вищих економічних навчальних закладів в Україні не було. Економічну освіту представляли курси комерційних знань – 20,95 %, торговельні класи – 5,14 %, торговельні школи – 27,47 %, комерційні училища – 44,66 %, які підпорядковувались Міністерству торгівлі та промисловості Російської імперії [1, 74–75] і представляли собою початкову та середню ланку економічної освіти. Крім того, певні економічні знання надавали юридичні факультети у п'яти університетах України: три (Харків, Київ, Одеса) перебували під владою царської Росії, та два (Львів, Чернівці) – в частині, окупованій Австро-Угорщиною. Такий політичний поділ українських земель стояв на перешкоді обмінові ідеями та науковцями між двома групами університетів, з одного боку, а з іншого – впливав на форму та зміст їх діяльності. Університети не могли задовольнити потреби Росії в економістах. Необхідність започаткувати профільний навчальний заклад, котрий задовольнив би потреби громадськості у підготовці фахівців у галузі економіки, зумовлювалася низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників:

1. Розвиток міжнародних економічних відносин сприяв поступовому входженню вітчизняної

торгівлі до кола світової торгівлі, а, як відомо, успіх будь-якої торговельної чи промислової справи великою мірою залежав від рівня компетентності фахівця.

2. З появою комерційних закладів початкової та середньої ланки освіти виникла потреба у чималій кількості викладачів з економічних предметів.

3. Значна частина багатих купців через відсутність вищих економічних навчальних закладів відсилали своїх дітей на навчання за кордон, що позбавляло їх можливості вивчати економічні умови життя на батьківщині. Інша частина купецтва віддавала своїх дітей на навчання у вищі навчальні заклади (Ніжинський історико-філологічний інститут (1805 р.), Харківський ветеринарний інститут (1851 р.), Харківський технологічний (1885 р.), Київський політехнічний (1898 р.) і Катеринославський гірничий (1899 р.)). Діти купців оволодівали іншими професіями і не повертались до комерційних справ своїх батьків.

4. Невпинний розвиток капіталістичних відносин потребував наукової розробки низки питань вітчизняної торгівлі та промисловості, але бракувало фахівців з вищою економічною освітою. З цього приводу у 1902 р. міністр фінансів Росії С. Ю. Вітте у Записці «Про заснування Політехнічного інституту в С.-Петербурзі» писав: «Відсутність людей із такою ґрунтовною економічною освітою ще довго гальмуватиме діяльність уряду, досягнення торгівлею та промисловістю вищого щаблю розвитку та втілення в життя різноманітних програм у галузі державного господарства, якщо не будуть ужиті ефективні заходи зі створення у нас школи, що дає вищу спеціальну економічну освіту» (*переклад з російської наш. – Л. М., Н. Л.*) [2, 25–26].

Крім економічного відділення С.-Петербурзького політехнічного інституту, економістів готували ще відкриті у 1903 р. Петербурзькі комерційні курси, перетворені на Петербурзький комерційний інститут, та Московські вищі комерційні курси, у 1907 р. так само перетворені на комерційний інститут у Москві [3, 16–19].

В Україні першим вищим економічним навчальним закладом став Київський комерційний інститут (1906 р.), що своєю появою завдячує М. В. Довнар-Запольському. За результатами нашого дослідження можна виокремити чотири етапи подвижницької діяльності М. В. Довнар-Запольського щодо започаткування вищої економічної освіти в Україні.

1. *Пропедевтичний етап (1903–1906 рр.)*. Подвижницька діяльність М. В. Довнар-Запольського була зумовлена утвердженням капіталістичної економіки, зростанням потреб у юридичному регулюванні відносин між власниками, під-

приємствами, господарсько-управлінськими структурами, відсутністю фахівців нового покоління у сфері економічній, торговельно-промисловій та комерційній. На порядку денному постало питання про підготовку компетентних економістів. Ще у 1903 р., будучи професором Київського університету, М. В. Довнар-Запольський звернувся до Опікунської ради Київського першого комерційного училища з пропозицією про відкриття при ньому вечірніх вищих комерційних курсів. Попечительська рада відхилила пропозицію вченого [4, 1].

Отримавши відмову, М. В. Довнар-Запольський вирішив узяти всю відповідальність на себе. Восени 1905 р. він за підтримки міністра народної освіти отримує «Височайший дозвіл» на відкриття у Києві приватних жіночих курсів, до програми яких було включено комерційний відділ [5, 3], але Міністерство народної освіти вважало не досить доцільним відкриття під своєю егідою вищого комерційного навчального закладу. У лютому 1906 р. М. В. Довнар-Запольський через київського генерал-губернатора подає до Міністерства торгівлі та промисловості прохання про дозвіл відкрити у Києві комерційні курси і згодом отримує його.

2. *Започаткування Вищих комерційних приватних курсів (1906–1908 рр.)* М. В. Довнар-Запольський був переконаний, що «курси дадуть для цілого краю (нині Україна) значну частку робочих місць у якості комерційних кореспондентів, бухгалтерів та товарознавців-викладачів спеціальних комерційних предметів. Особливо важливою для краю є підготовка викладачів комерційних предметів в невеликих містечках, де досить важко відкривати навчальні заклади такого типу за браком підготованого викладацького складу» [6, 2]. Вищі комерційні курси (далі ВКК) були чотирирічними, тут вивчали п'ять груп предметів: економічні та юридичні науки, нові мови, педагогіку, бухгалтерію та товарознавство. Станом на 1 вересня 1906 р. на ВКК навчалось 325 слухачів (221 – дійсний, 104 – вільних слухачів) [7, 55]. Професорсько-викладацький склад плідно працював над удосконаленням навчального плану ВКК і розробкою статуту Комерційного інституту.

3. *Трансформація Вищих комерційних курсів у Київський комерційний інститут (1908–1912 рр.)*. Навесні 1907 р. до Міністерства торгівлі та промисловості було надіслано проект положення Комерційного інституту, котрий затвердили тільки 12 травня 1908 р. А вже 4 червня 1908 р. засновник ВКК в особі М. В. Довнар-Запольського остаточно передав Раді Київського комерційного інституту (далі ККІ) все майно попередніх курсів. Фактично ККІ почав діяти ще до офіційного затвердження свого статуту.

На думку першого ректора ККІ М. В. Довнар-Запольського, «вища комерційна освіта повинна представляти собою комбінацію наук трьох напрямів: економічних, юридичних та комерційно-технічних» [8, 18]. Не випадково саме на такій основі і будувалася структура ККІ.

Головними завданнями Київського комерційного інституту були викладання предметів комерційних та економічних наук, підготовка їх до практичної діяльності в торговельно-промислових закладах, до фінансово-технічної державної та громадської служби. Передбачалося також викладання спеціальних предметів у комерційних навчальних закладах випускниками [9, 5]. Навчання тривало чотири роки. Інститут перебував у підпорядкуванні Міністерств торгівлі і промисловості.

У проекті статуту ККІ відзначалось, що інститут утримуватиметься на кошти засновника, фінансову допомогу від уряду, якщо така буде, на субсидії від громадських організацій, на плату за навчання: на економічному факультеті – 100 крб. і комерційному – 110 крб., на пожертвування та інші грошові надходження, на доходи від капіталу, який належить інституту [10, 7].

За навчальним планом викладали такі блоки (відділи) дисциплін: а) *економічні науки* – політична економія (теорія, історія і прикладна частина), наука про фінанси, статистика, економічна географія, історія економічного ладу; б) *юридичні науки*; в) *фізико-математичні науки*; г) *комерційні науки і товарознавство* – товарознавство з загальною технологією, спеціальні курси товарознавства, загальне рахівництво, рахівництво торговельне, банківське, заводське, комерційна кореспонденція, комерційні обчислення, політична арифметика, комерція; д) *загальні науки* – історія, філософія, педагогіка з допоміжними науками, е) нові мови, ж) гігієна. До вибірових предметів відносилися: стенографія, креслення, фотографія, каліграфія, праця на друкарській машинці [11, 5]. Директором ККІ став професор університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольський, голова Ради цього навчального закладу. Він викладав економічну історію Росії, нову історію, історію Російської імперії. Викладачами інституту, як правило, були професори і приват доценти Київського університету: М. М. Бубнов, К. Г. Воблий (політична економія), Д. О. Граве (теорія ймовірності), М. М. Катков (товарознавство), П. Л. Кованько (політична економія), М. К. Мітюков, М. В. Самофалов та інші; Київського політехнічного інституту: В. Г. Бажаєв (економічна географія), В. А. Косинський (прикладна економія), П. Ф. Єрченко (товарознавство), П. Ф. Сльозкін (сільськогосподарське товарознавство), П. С. Чехович (водна транспортна справа), а також

викладачі інших навчальних закладів і торговельно-фінансових організацій. Серед них викладач 1-го і 2-го Київських комерційних училищ М. Т. Сінопійський-Трофимов (комерційна арифметика, фінансові обчислення); товариш управляючого Російського для зовнішньої торгівлі банку в м. Києві Л. Г. Барац – (банківська справа); інспектор Київської торговельної школи М. Д. Плєскачевський (загальне рахівництво); викладач 2-го Київського комерційного училища, головний бухгалтер Волзько-Камського комерційного банку Р. Р. Якововський (банківська бухгалтерія, російська кореспонденція, загальне рахівництво); інспектор Північного страхового товариства А. І. Ярошевич (практичні заняття з економічної географії та економічної географії Південно-Західного краю) [12, 103–111].

Відомо, що у 1912 р. у ККІ працювало 25 професорів, 25 доцентів і 36 викладачів штатно і навчалось понад 3800 осіб. Почали видаватись «Известия Киевского коммерческого института», де публікувалися результати науково-дослідної роботи, методика викладання дисциплін [13, 14].

4. *ККІ отримав права державного навчального закладу (1912–1920 рр.)*, хоча і залишався приватним. Ця подія відбулась 3 червня 1912 р. завдяки тому, що міністр торгівлі і промисловості затвердив нове «Положення про Київський Комерційний Інститут». Випускникам це давало пільги на проходження військової служби та додаткові права при зарахуванні на державну службу, державні залізниці та підприємства. В цілому нове Положення без сумніву було кроком вперед у розвитку ККІ, а надання йому офіційного статусу свідчило про високий авторитет освітнього рівня установи як для порівняно недавно відкритого навчального закладу.

Професорсько-викладацький склад приділяв увагу талановитій молоді, відряджаючи студентів за кордон з конкретним завданням дослідження від вітчизняних торгових фірм і організацій. Після повернення вони складали детальний звіт про свою діяльність за кордоном. Відомо, що влітку 1911 р. вперше інститут направив за кордон 20 студентів. Для цього ККІ спеціально виділив три тисячі карбованців [14, 1]. Географія відряджень була такою: Берлін, Лондон, Париж, Антверпен, Брюссель, Гамбург, Дрезден, Данциг, Відень, Лейпциг, Нью-Йорк. Звіти студентів, що мали науковий характер, були рекомендовані до друку в «Известиях Киевского коммерческого института» за 1913 р. (кн. XVIII). Ось деякі з них: П. Шейнов «Торговий обмін між Росією і Турцією», Ж. Кассись «Стан російської торгівлі в Сирії», М. Ніжней і Ш. Котелянський «Лондонські курси Міжнародного товариства поширення комерційної освіти», С. Новаков-

ський «Оцінка земель у південно-німецьких державах» та інші.

Нині ККІ – це Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, де навчається понад 20 тис. осіб. А вищу економічну освіту можна одержати у 15 класичних університетах, 11 економічних вузах державної форми власності та 44 вузах економічного спрямування інших форм власності.

Отже, заснування першого вищого економічного навчального закладу в Україні було зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Вища економічна освіта в Україні була започаткована завдяки подвижницькій діяльності неординарної особистості М. В. Довнар-Запольського. За результатами нашого дослідження можна виокремити чотири етапи цієї діяльності.

1. Художественно-иллюстративный альбом Всероссийской выставки 1913 г. в городе Киеве. – К. : Книга, 2002. – С. 74–119.
2. Труды Ленинградского политехнического института им. М.И.Калинина : Материалы по истории института. – Л., 1948. – № 1. – С. 25–26.
3. Справка об истории развития коммерческого образования в России // Київський міський державний архів (далі КМДА). – Ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 16–19.
4. Известия Киевского коммерческого института. – 1909, кн. 1. – С. 1.
5. Положение о частных женских общеобразовательных курсах, учрежденных в г. Киеве проф. М. В. Довнар-Запольским на основании Высочайшего соизволения 1905 года // Центральный державний історичний архів України в м. Києві – 1905. – Ф. 442, оп. 538, спр. 207, арк. 3.
6. Известия Киевского коммерческого института. – 1909, кн. 1. – С. 2.
7. Краткий отчет о состоянии Высших коммерческих курсов в 1906 / 1907 акад. год // КМДА – 1907 р. – ф. 229, оп. 1, спр. 19, арк. 55.
8. Записка о Киевском Коммерческом Институте. – Киев, 1910. – С. 18.
9. Проекты уставов и положений о коммерческом институте в гг. Москве и Киеве // КМДА. – Ф. 153, оп. 8, спр. 42, арк. 5
10. Проекты уставов и положений о коммерческом институте в гг. Москве и Киеве // КМДА. – Ф. 153, оп. 8, спр. 42, арк. 7.
11. Проекты уставов и положений о коммерческом институте в гг. Москве и Киеве // КМДА. – Ф. 153, оп. 8, спр. 42, арк. 5.
12. Списки и биографические сведения о личном составе Киевского коммерческого института, представленные в учебный отдел Министерства торговли и промышленности // КМДА – 1910–1911. – Ф. 153, оп. 8, спр. 315, арк. 103–111.
13. Сторічний поступ. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 14.
14. Известия Киевского коммерческого института, 1913, кн. XVIII. – Киев, 1913. – С. 1.

L. Medvid, N. Lutko

THE LEADING STAGES OF M.V. DOVNAR-ZAPOLSKIY IS ACTIVITY TOWARDS THE FOUNDATION OF THE HIGER ECONOMICAL EDUCATION IN UKRAINE

The article is devoted to M.V. Dovnar-Zapolskiy (1861–1934), the founder of the National Higher Economical Education. The Authors throw light upon the factors of the Higher Economical Educational establishments' foundation in Ukraine and single out four stages of M.V. Dovnar-Zapolskiy's selfless activity.